

4. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В. А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 200 с.

5. Чепелева Н. В., Повякель Н. І. Психологічна служба у вищих закладах освіти // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 6.

Аннотация

В статье рассматривается специфика процесса социализации молодёжи в учебных заведениях, анализируются его особенности, учитывая возрастные и другие характеристики, свойственные молодёжи.

І. М. Тимчук, м. Біла Церква

ПРОБЛЕМА ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ

Гуманізація соціального життя – одна з найважливіших проблем сучасного суспільства, у розв'язанні якої провідна роль належить освіті. Саме тому найсвідоміші подвижники освіти спрямовують творчий пошук у напрямі реалізації гуманістичних ідей у конкретній навчально-виховній практиці. Важливим у цьому аспекті є аналіз й використання світового досвіду шкіл гуманістичного напрямку [4; 160].

Дана стаття є першою спробою автора публічно обґрунтувати сутність проблеми гуманізації навчання. Здійснено ретроспективний аналіз цього питання через характеристику наукових праць відомих філософів, учителів-риторів, педагогів, які здійснили вагомий внесок у розвиток світової педагогічної думки. Запропоновані матеріали є засадовими для розгляду проблеми гуманізації навчання вітчизняною науковою думкою. Історичний аналіз гуманістичних підходів до здійснення навчально-виховного процесу необхідний для обґрунтування педагогічних засад гуманізації навчання студентів вищих навчальних закладів негуманітарного напрямку (що є предметом дисертаційного інтересу автора).

Мета даної статті полягає у виявленні концептуальних підходів до проблеми навчання та виховання учнів на засадах гуманізації.

Говорячи про гуманістичні ідеї, слід пам'ятати про своєрідну генеалогію гуманізму. Звичайно, ми розуміємо гуманізм як світоглядну течію епохи Відродження. Власне, з Ренесансом ми пов'язуємо ідеї, які мали і мають місце в теорії та суспільній практиці, та які визначають певні ідейні позиції стосовно людей і світу. Але ця світоглядна течія Відродження впливає з античної традиції [5; 9]. У державах давньої Греції і стародавнього Риму утвердилось декілька систем виховання підростаючого покоління, найбільш оригінальними були спартанська та афінська. Метою спартанської системи виховання була підготовка мужніх, дисциплінованих, загартованих воїнів. Звідси і методи виховання: змагання, покарання, особистий приклад. Афінська система виховання залишила слід в історії педагогіки як провісник високої духовної культури, формування гармонійної людини, основними якостями якої були духовне багатство, моральна чистота та фізична досконалість [1; 17]. Тобто, метою афінського виховання було досягнення калокагатії – гармонії тіла й духу [6; 101].

Найвидатніші філософи того часу були і виразниками педагогічних ідей античного світу. Засадовим для формування гуманістичної педагогічної теорії був метод навчання

Сократа (469-399 до н.е.). Він дістав назву сократівського діалогу, оскільки його характерними рисами були: гуманне та поважне ставлення до учня, орієнтація на співробітництво з ним [1; 336].

Під тиском бурхливого розвитку Римської імперії Афінська держава поступово втрачає свою могутність. Римляни успадкували кращі традиції афінян щодо виховання підростаючого покоління. Однак у Римі поступово формуються особливі концептуальні підходи до формування особистості. Так, на зміну музичному вихованню прийшло виховання ораторів. Найбільш відомим педагогом Древнього Риму, який приділяв увагу цій проблемі, був Марк Фабій Квінтіліан. Він вперше визначив якості викладачів-риторів у своєму творі «Про виховання оратора». Гуманними та доречними є його думки щодо утвердження рівних взаємин з учнями, виявлення поваги до них.

У 476 році перестала існувати Римська імперія. В історії Європи розпочався новий етап історичного розвитку – Середньовіччя. Ідеологічною твердиною феодалізму стали релігія і церква, які монополізували науку, мистецтво та освіту. На відміну від античності, коли виховання дітей і юнацтва було спрямоване на формування повноцінного громадянина полісу й держави, в Середні Віки основна увага акцентувалась на їх залученні до християнських цінностей об'єднаного Святим Духом єдиного світу [2; 23].

Епоха Відродження (XIV- XVII) в історії розвитку країн Центральної та Західної Європи є визначальною. Відродження від інших етапів розвитку людства вирізняється величезною увагою до людини, що передусім пояснюється перехідним характером цієї епохи від Середньовіччя до Нового часу, від феодалізму до буржуазного устрою суспільства. Від людини-піщинки у світобудові – мислителі Відродження прийшли до людини, яку поставили в центр Всесвіту. Побачивши її самоцінність, визнали за нею право на свободу, яке до того часу належало виключно Богові. Саме тоді були відкинуті станові заборони, і людина цінувалася лише за заслуги, а не за давність свого роду чи подвиги предків. Славу могли принести лише особиста освіченість, талант і звершення задля Батьківщини. Суспільним ідеалом на той час вважалась людина, яка створює духовні цінності, вдосконалює і перетворює світ.

Основним шляхом упровадження в життя гуманістичних ідей було втілення їх у суспільну свідомість. [4; 160-161].

Визначимо основні риси, якими характеризується педагогіка гуманізму даного періоду:

- критика всієї середньовічної системи схоластичної освіти;
- велика увага до дитини як до людини, що розвивається, що передбачало врахування вікових та психологічних особливостей, заперечення тілесних покарань;
- турбота про здоров'я і нормальний фізичний розвиток людини;
- посилення розумового розвитку, врахування інтересів дитини в навчанні;
- вимога гармонійної всебічно розвиненої особистості;
- розвиток змісту освіти, його поглиблення та розширення;
- вимога художнього виховання;
- піднесення ролі морального виховання, без якого не дасть користі будь-яке знання;
- зменшення впливу церкви на школу, питомої ваги релігійних дисциплін у змісті освіти;
- увагою до жіночої освіти;

- піднесення ролі вчителя в суспільстві [6; 101-106].

Перших гуманістів і перших теоретиків гуманного виховання, всесвітньо відомих педагогів подарувала світові Італія. Ім'я Франческо Петрарки є достатньо відомим. Він поставив людину в центр пізнання та тісно пов'язав поняття «знання» і «мораль». Знання, вважав учений, наділені можливістю великого впливу, причому не лише на розум, а й на почуття та волю, вони здатні примусити людину змінитися на краще. Гуманіст бачив користь у моральному впливі знань на життя, стверджував, що освіта сама по собі є непотрібною.

На розвиток ідей гуманістичного виховання істотно вплинула й діяльність педагогів-практиків. Серед них – Вітторіно да Фальтре, Джованні Конверсіні да Равена. Ці та інші італійські гуманісти утверджували доступність освіти для всіх, незалежно від суспільного та матеріального становища. Джованні Конверсіні да Равена особливого значення надавав ролі вчителя і сім'ї у вихованні дітей, умовам їхнього навчання в школі. Він розробив і запропонував нові методи виховання підростаючого покоління. У трактаті «Рахунок життя» автор наголошував, що викладач набагато більшого може досягти милосердям, добром та прихильністю [4; 161-163].

Визначного педагога-гуманіста Йоганна Людвіка Вівеса (1492-1540) подарувала світові Іспанія. Він розглядав педагогіку як науку про всебічне виховання людини, що ґрунтується на поступовому розвитку її природних здібностей. Сенс людського життя, вважав педагог, у щасті, а його можна досягти в суспільстві, яке базується на принципах справедливості [2; 32].

Великого поширення в епоху Відродження набули ідеї Еразма з Роттердама (1466-1536). Педагог засуджує покарання, обґрунтовує програму гуманістичного навчання, вимагає відповідної підготовки вчителів, права жінок на вищі студії. Еразм вважав, що людина створена доброю, що мати Природа наділила її шляхетними поривами, здатністю творити світле й прекрасне [2 ;23].

Великий французький письменник-гуманіст, один з найвидатніших представників педагогічної думки епохи Відродження Франсуа Рабле (1494-1553) у своєму романі «Гаргантюа й Пантагрюель» піддав критиці схоластичне навчання, засноване на вільному інтересі та активності дитини. Автор зазначав, що джерелом знань слугують не тільки книги, а й вивчення природи шляхом спостереження, бесіди, які збуджують дитячу думку, цьому також сприяє широке ознайомлення з оточуючим світом. Важливою складовою різнобічного виховання гуманіст вважав мистецтво [1; 36].

Знаковою в епоху Відродження була діяльність французького філософа і письменника Мішеля Монтеня. На його могилі вибитий напис: «Він догмати Христа з'єднав із скептицизмом Піррона». М. Монтень виступав за справжню науку, яка вивчає не книги, а речі, не займається пустими роздумами, а спирається на досвід і розумне пояснення фактів. Він вважав, що освіта повинна розвивати розум учнів, їхню самостійність, формувати критичне ставлення до будь-яких думок і авторитетів [2; 33]. Учень повинен вчитися «у всякого, кого б він не зустрів – пастуха, каменяра, перехожого; треба використовувати все і взяти від кожного по його можливостях». Так писав М. Монтень у своєму відомому творі «Досліди» [1; 37].

Усе зазначене вище дає нам підстави зробити узагальнення про те, що особливого розквіту гуманістична педагогічна традиція зазнала в епоху Відродження. Основний зміст гуманістичного виховання цього періоду полягав у гармонійному розвитку особистості. Гуманістична педагогіка сприяла формуванню нового типу людської

особистості – багатосторонньої, вільної, незалежної від догм і традицій, із розвиненим почуттям власної гідності у стосунках із сучасниками й попередниками.

Важливим етапом розвитку світової педагогічної думки стала епоха Просвітництва. Просвітництво як рух є орієнтованим на вдосконалення людини засобами освіти. Основною його концепцією стала концепція філантропізму, засадами якої була «любов до людини». На противагу педагогічним утопіям минулого, в яких змальовувалися нездійсненні ідеали виховання «універсальної людини» та пропонувалися ніколи і ніким не враховані рекомендації для «школи князів», тепер висувалися завдання виживання, підготовки «маленької людини» до життя через практику «малих справ». Замість абстрактного індивідуалістичного антропоцентризму періоду ренесансного гуманізму складається уявлення про людину-громадянина. Саме тому акцент робиться на громадському вихованні молоді. Проблема виховання стає серцевиною філософських і соціально-політичних поглядів просвітителів, які закликають до створення в суспільстві умов, «сприятливих для формування цілісної, не роздertoї суперечностями істоти» [2; 38-39].

Визначною постаттю епохи Просвітництва був Я.А. Коменський (1592-1670), – видатний філософ-гуманіст, суспільний діяч, учений. Ним були знову відроджені ідеї людяності, розвитку людини, свободи, толерантності, миру, суспільної справедливості та прогресу, людського співтовариства. Я. А. Коменський акцентував увагу на тому, що «все, що може у людей сформувати людськість – «humanitas» – дано усім. Тобто воно повинно розвиватися та зміцнюватися шляхом виховання через «поправлення усіх людських справ», виправлення суспільного порядку, через мир і справедливість [5; 11]. У «Великій дидактиці» та в «Законах добре організованої школи» Я.А. Коменського закладені ідеї виховання особистості, виховання людяності. Говорячи про виховання людяності, педагог виділяє чотири основних доброчесності: мудрість, поміркованість, мужність і справедливість. Я. А. Коменський підкреслює, що людина не народжується з моральними якостями – вони у неї виховуються протягом життя; моральність пов'язана з вихованням мудрості і любові до неї учнів.

У своїй «Пансофії» вчений мріяв про ті часи, коли війни і вражда між людьми і людськими спільнотами стануть неможливими. Самі ж взаємини між людьми стануть гуманними, такими, що дозволять повною мірою реалізувати визначальну християнську чесноту «Возлюби ближнього» [1; 48]. Водночас, Я. А. Коменський був не тільки, як це можна сьогодні визначити, ідеологом гуманізму та творцем гуманної освіти. Як автор букваря та педагогічних праць, а також один з головних творців класово-лекційної системи, він узяв участь у формуванні системи загальної освіти [5; 11].

Ідеї гуманізму в навчанні та вихованні дітей були провідними і в діяльності ще одного представника епохи Просвітництва – англійського філософа і педагога Джона Локка (1632-1704). Свої педагогічні погляди він виклав у праці «Деякі думки про виховання». Джон Локк усвідомив необхідність гуманного ставлення до дитини як принцип, що визначає вибір педагогічних засобів у вихованні. Він рішуче відкинув догматизм у навчанні, придушення особистості вихованця. Д. Локк розробив методи навчання, названі ним «м'якими». Це ігрові форми навчання, книги з малюнками, практичне закріплення вивченого, приклад, праця [7; 141-142].

Французький філософ-просвітител Клод Гельвецій (1715-1771) ґрунтовно виклав свої гуманістичні ідеї в книзі «Про людину, її розумові здібності та її виховання». Гельвецій зазначав, що мета виховання має полягати в тому, щоб розкрити серце дитини

для гуманності, а розум для правди; щоб виховувати патріотів, у свідомості яких ідея особистого добра має бути тісно пов'язана з ідеєю добра для всіх людей [1; 54].

Яскравим представником західноєвропейської гуманістично орієнтованої педагогіки кінця XVIII- першої половини XIX століття був Й. Г. Песталоцці (1746-1827). Важливими для нашого дослідження є думки педагога про те, що виховуючи дітей, треба пам'ятати: головне завдання вихователя полягає в сприянні «гармонійному розвитку сил і здібностей людини». Педагог зазначав, що основою виховання має стати формування людини, її морального обличчя, дійової любові до людей. Якраз це повинно вести людину вперед [1; 61].

Із зазначеного вище можемо зробити висновок, що діяльність представників просвітницького руху сприяла тому, аби ця епоха увійшла до скарбниці світової педагогічної думки своєрідною і необхідною складовою, щоб здобутки педагогіки Просвітництва і в подальшому могли збагачувати духовний світ людини.

Особливо значимим етапом розвитку гуманістичної педагогіки була середина XVIII ст., коли в Німеччині сформувалась буржуазна педагогічна течія – неогуманізм, яка сприяла відродженню інтересу до культури античного типу. Неогуманізм був своєрідним «другим Відродженням». Захоплення грецькою культурою і римським правом, ідеал всебічного розвитку, культ людини – ось деякі з характерних рис неогуманізму [1; 66]. Яскравим представником цієї течії був Й.Ф. Герbart (1776-1841). Основною метою виховання, за Герbartом, було формування доброчинної людини. Визначаючи цю мету як вічну і недосяжну, він мав на увазі виховання людей, «які б з повагою ставилися до встановленого правопорядку». На основі своїх соціально-політичних поглядів Герbart розробив систему морального виховання дітей, що ґрунтується на п'яти моральних ідеях: ідеї внутрішньої волі, яка робить людину цілісною, без «душевного розраду»; ідеї вдосконалення, яка поєднує силу й енергію волі та забезпечує «внутрішню гармонію» людини; ідеї приязні, що сприяє погодженості волі однієї людини з волею інших; ідеї права, яка має вирішальне значення в розв'язуванні конфліктів між волею людей; ідеї справедливості, якою треба керуватись, визначаючи покарання для того, хто порушив закони і правила [2; 62-63].

Неогуманізм був прогресивним рухом, тісно пов'язаним з демократичними тенденціями, концептуальним для неогуманістів було формування високоморальної доброчинної особистості.

Великий німецький педагог Ф. Дистервег (1790-1866 рр.) метою виховання вважав підготовку гуманних і свідомих людей. Виховання любові до всього людства і до свого народу, на його думку, має бути головним завданням виховання дітей і молоді. Основними принципами виховання, на думку Ф. Дистервега, є природовідповідність, самодіяльність. Найголовніша мета виховання – розвиток у підростаючого покоління «самодіяльності в служінні істині, красі й добру» [1; 68]. У педагогіці Дистервега чільне місце відводиться ролі вчителя у вихованні. Він спрямував свою наукову діяльність на піднесення морального рівня, загальнонаукової і педагогічної культури вчителів. Священний обов'язок кожного з них – це постійна праця над собою, над своєю освітою, бо він лише до тих пір сприятиме освіті інших, поки продовжує працювати над своєю освітою [1; 70].

Кінець XIX – початок XX століть є визначальними у розвитку світової педагогіки і проблеми гуманізації зокрема. Формуються нові концепції освіти і виховання, що склали у своїй сукупності якісно нову теоретичну базу розвитку шкільництва у Західній

Європі та США. Провідною ознакою нових реформаторських педагогічних концепцій стала поглиблена увага до особистості вихованця. Засновники реформаторської педагогіки вважали головною її метою вивчення природи вихованця, обґрунтування шляхів формування його особистості. Виділимо основні напрямки реформаторської педагогіки: теорія вільного виховання, своєрідним маніфестом якої стала книга шведської письменниці Елен Кей „Йдучи від дитини»; експериментальна педагогіка (В. А. Лай, Є. Мейман, А. Біне, О. Декролі, П. Бове, Є. Клапаред, Є. Торндайк); прагматична педагогіка Джона Дьюї, «навчання через діяльність» [1; 81].

Чим ближче до наших часів, тим різноманітнішими стають погляди на освіту, яка спиралася б на гуманістичні ідеї. У 1921 році була створена «Ліга нового виховання», до якої входили представники 53 країн світу. Центром педагогічного руху став інститут ім. Ж.-Ж. Руссо в Женеві, очолюваний Ж. Паже, А. Фер'єром. У Німеччині у 20-30-х роках, яка була членом даного об'єднання, засобом реалізації ідей нового виховання стали вільні шкільні громади. Це були заклади, що будували своє життя на ідеях співробітництва громадян невеликої спільноти, розвитку у них почуття громадянської відповідальності. Шкільна громада передбачала повну рівноправність учителів і учнів, забезпечувала свободу кожного і одночасно дисципліну і порядок [1; 88]. Широкої популярності також набула концепція професора Сієнського університету Петера Петерсена – «Ієна-план», реалізована у створеній ним у 1924 році експериментальній школі. В основі її діяльності – повага до вихованця, визнання унікальності кожної людської особистості, поєднання свободи і відповідальності, пошук шляхів збалансованого розвитку емоційних, соціальних, інтелектуальних, моральних і естетичних потреб тих, кого навчають; виховання почуття спільності і товариства, рівноправна і тісна співпраця учителів, дітей і батьків [1; 89].

На початку ХХ ст. традиції гуманістичного виховання підтримали і розвинули представники реформаторської педагогіки, що були засновниками педагогічної течії педоцентризму (О. Декролі, Р. Кузіне, Дж. Дьюї). Методологічною основою сучасних неогуманістичних педагогічних концепцій є персоналістичні філософські, соціологічні та психологічні ідеї, серед яких провідну роль відіграють соціально-критична франкфуртська школа, екзистенціалізм, гуманістична психологічна школа.

На думку представників соціально-критичної франкфуртської школи (Т. Адорно, Г. Маркізе та ін.), в сучасному технократичному суспільстві людина все більше відчужується, знеособлюється, втрачає своє «Я», все більше усвідомлює, що її життя спрямовується сторонніми для неї силами, знеособленими соціальними інститутами, як то засоби масової інформації, реклама тощо. Саме вони формують смаки людей, їх потреби, життєві цінності, стосунки. В уніфікованому суспільстві виникає уніфікована або «одномірна», за Маркізе, людина.

Питання про те, як повернути людині її справжню людську сутність, як зробити її вільною особистістю знаходиться в центрі уваги філософії екзистенціалізму. Її представники (Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.) вважають, що людина повинна творити себе сама, вірити в себе, у свої власні сили. Своєрідним гаслом стали для прихильників цієї філософської течії слова Ж.-П. Сартра: «Людина є не що інше як те, якою вона творить себе». Таке «творіння себе» відбувається у життєвих ситуаціях, коли їй доводиться робити вибір, приймати рішення, керуючись такими загальнолюдськими моральними категоріями, як добро, довіра, терпимість, любов, вдячність, допомога.

Близькими до екзистенціалістських концепцій «олюднення» людини є і погляди

представників «третьої сили» – неогуманістичної психологічної школи. Лідером цієї школи є найвидатніший американський психолог XX століття, батьки якого були вихідцями з України, А. Маслоу. У його оригінальній концепції особистості йде мова про те, що сутність людини є апіорно заданою, визначеною, закладеною з моменту народження у «згорнутому» вигляді. Людина залежить від своєї внутрішньо закладеної сутності, тому не може мати повної свободи волі, як це стверджував Ж.-П. Сартр. Головним призначенням людини, за Маслоу, є «відкриття своєї ідентичності, свого справжнього «Я» [1; 93-94].

Таким чином, доречно узагальнити, що всі ці напрями мають глибоке історичне коріння, тому що базуються на ідеях педагогів минулого. Гуманістичний напрямок в педагогіці ґрунтується на увазі до індивідуальних здібностей та інтересів учнів, на ідеї їх всебічного розвитку і формування особистості. Їхні потреби та інтереси в руслі цих ідей вважаються пріоритетними відносно потреб суспільства. У практиці навчання рекомендується орієнтуватися на пізнавальні прагнення тих, кого навчають і виховують, а не на логіку наук і зовнішніх вимог. Дитині даються на вибір предмети і форми навчання. В ідеях гуманістичної педагогіки прослідковується протиставлення особистості і суспільства, яке істотно обмежує мету виховання і освіти в практиці реалізації даної педагогічної концепції.

Аналіз історії світового досвіду щодо розуміння та формування гуманістичних ідей дає змогу дійти висновку про те, що упродовж цілих епох уявлення про них змінювалися разом із зміною життєдіяльності людей, їх самих, розуміння ними ролі та місця людини в світі. Такі дослідження дають можливість з'ясувати і розширити розуміння суті гуманізації освіти та реалізувати принципи гуманної педагогіки в сучасній вищій школі.

Л і т е р а т у р а :

1. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1988. – 416 с. – (Б-ка учителя).
2. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
3. Лариса Бобко. Ідеї гуманістичного виховання епохи відродження // Педагогіка і психологія професійної освіти, 2001. – № 2. – С. 160-167.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки: Підручник. – Київ, Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
5. Сисоєва С.О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.
6. Тадеуш Левовіцкі. Універсальні ідеї гуманізму в освіті: історичний нарис та сучасний стан міжкультурного навчання // Управління соціальними системами, 2001. – № 2. – С. 9-14.

Аннотация

В статье анализируется в историческом аспекте проблема гуманизации обучения. Характеризуются сочинения известных зарубежных философов, педагогов, учителей-риторов со времен античности и до современности. Этот материал является основой для организации обучения студенческой молодежи в современных условиях с помощью гуманистических подходов.